

BUDİN BEYLERBEYİ MUSTAFA PAŞA (1566-1578)

Prof. Dr. GY. KÁLDY-NAGY

Profesör İsmail Hakkı Uzunçarşılı, Osmanlı Tarihi isimli değerli yapıtında, Budin Beylerbeyliği'nin kuruluşu, 1541 yılındaki Macaristan seferinin tamamlanışı hakkında şöyle yazar: "İşte bu suretle Zapolya'nın elindeki Macaristan doğrudan doğruya Osmanlı topraklarına ilhak olunup on iki sancaklık Budin Beylerbeyliği teşkil edilmiş ve beylerbeyliğine Bağdat valisi olup aslen Macar olan Süleyman Paşa tayin olunarak, Macaristan'da arazi tahriri yapılmıştır"¹. İsmail Hakkı Uzunçarşılı Budin Beylerbeyliği'nin derhal kurulduğu sonucunu, Kanuni Sultan Süleyman'ın 1541 Eylülünde Vezir-i Azam Hadım Süleyman Paşa'ya yazmış olduğu şu satırlara dayandırmıştır: "Budin şehrini tevabihi ve levahiki ve muzafat ve ekalimi ile feth ve teshir eyledim... arazi-i Üngürüs'ü tamam kaleleri ve cümle-i muzafat ve levahikiyle ve reaya ve berayası ile sair memalik-i mahruseme munzam kılınıp kadılar ve dizdarlar ve müstahfızlar nasb olunup hıfz ve hirasat için bir miktar asker ifraz olunup..."².

Ne varki 1541'de on iki sancaklık Budin Beylerbeyliği kurulmuş olmazdı; zira Budin Kalesi ve Peşte Kalesi'nin civarı ve Tuna Nehri kenarında buraya uzanan yol dışında, Drava Nehri ve Tuna hattının kuzeyinde, yalnızca Titel Kalesi o zaman Türklerin elindeydi. Nitekim bu nedenle Kanuni Sultan Süleyman 1541'de Budin Kalesi'nde (2653 kişilik) ve Peşte Kalesi'nde (914) kişilik koruma askeri bırakmıştı. Ve daha sonraları da bunları takviye etmek üzere, Türklerin elinde bulunan Güvercinlik, Hram, Semendere, Belgrad, Titel, Petro Varadin, Ösek, Pojega Kalelerinden asker (4196 kişi) gönderilmişti³.

Aslında Budin Beylerbeyliği, o zamanlar Rumeli Beylerbeyliği'ne bağlı olan Alacahisar, Vilçitrin, İzvornik, Semendire ve Ösek sancaklarından teşkil edilmiş olmalıdır. Zira bunlar olmadan, 1541'de Budin'e beylerbeyi değil, ancak sancakbeyi tayin edilebilirdi. Macaristan'da diğer sancaklar, örneğin 1542'de Mohaç, 1543'te Segedin ve İstolni Belgrad sancakları

¹ Uzunçarşılı, İ.H., Osmanlı Tarihi, c. II., Ankara 1964, s. 339.

² Feridun Ahmed, Munşa'at al-Salatin İstanbul 1274, c. I., s. 553.

³ Topkapı Sarayı Arşivi, D. 7557.

yeni fetihlerden sonra kurulmuştur. Budin Beylerbeyliği'ne gelince 1545 yılının 30 Ocak tarihli en eski mühimme defterine göre hâlâ şu sancaklardan oluşuyordu: Budin, Mohaç, Segedin, İstolni Belgrad, Ösek, Semendire, İzvornik, Alacahisar ve Vilçitrin⁴. Demek oluyor ki o zamana kadarki Macaristan Türk fetihleri, eyaletin tümünün henüz yarısını bile kapsamamıştı. Ancak daha bir on yıl geçtikten ve Macaristan'da başka topraklar da fethedildikten sonra 1555'te on beş sancaklık Budin Beylerbeyliği kurulabilmiştir. Ve buna artık yukarıda kaydettiğimiz güney sancakları (Ösek, Semendire, Alacahisar, Vilçitrin ve İzvornik) dahil değildi⁵.

Temeşvar Beylerbeyliği'nin de benzer şekilde oluşturulmuş olması dikate değer. Bilindiği gibi 1552'de Temeşvar, yalnızca yeni bir sancağın değil, yeni bir beylerbeyliğinin de merkezi olmuştu. Buraya ilk beylerbeyi olarak Beçe ve Beçerek sancakbeyi Kasım Paşa tayin edildi. Kasım Paşa ondan önce 1548 Şubatı'ndan 1551 Mayıs'ına kadar Budin beylerbeyi idi. Yeni beylerbeyliğinin —aynen 1541 Budin Beylerbeyliği halinde olduğu — Macaristan'da başka sancağı yoktu. Bu nedenle de topraklarını büyütme için Semendire, Alacahisar ve Vidin sancakları o zaman, yeni beylerbeyliğine katıldı⁶. Yeni fetihlerden sonra Çanad, Lipova ve Arad sancakları ve 1566'da Gyula sancağı da Temeşvar Beylerbeyliği'ne bağlandı.

Giderek büyüyen ve yayılan Osmanlı İmparatorluğu'nda mahalli idare işlerini Türklerin ne kadar önceden ve iyice düşünülmüş bir sistemle örgütlediklerini Budin ve Temeşvar Beylerbeylikleri örnekleri kanıtlamaktadır. Stratejik bakımdan önemli görülen yeni fethedilmiş kalelere sancakbeyi değil, beylerbeyi tayin edilmesi bir temel ilke idi. Nitekim Macaristan'ın sınır boylarında Kanija, Eğri, Varad ve Uyvar'ın daha sonraları beylerbeylikleri merkezleri haline gelmeleri de bu temel ilkenin sonuçlarından biridir. Fakat XVII. yüzyılda bunların artık, topraklarının genişletilmesi yoluyla, Kanuni Sultan Süleyman zamanında olduğu gibi mükemmelleştirilmeleri kabil olmamıştır.

XV. - XVI. yüzyıldaki Kanunname'de kimin beylerbeyi tayin edilebileceği de prensip bakımından saptanmıştı. Buna göre: "Beylerbeylik dört kimesnenin yoludur: Mal defterdarlarının ve beylik ile nişancı olanın ve

⁴ Topkapı Sarayı Arşivi, D. 12321, s. 83.

⁵ Bkz. Gy. Káldy-Nagy, A budai szandzsák 1559. évi összeírása (Budin sancağı 1559 tarihli tahrir defteri), Budapest 1977, s. 9.

⁶ Topkapı Sarayı Kütüphanesi, Koğuşlar 888, s. 346-7, 357 ve 446.

beş yüz akçe vermiş kadıların ve dört yüz bin akçeye varmış sancak beylerinin yoludur.”⁷ Mustafa Ali, bütün bunların yanısıra başka bir kurala daha riayet edilmesine de dikkati çekmişti: “vezir-zadelere babalarının vizareti halinde beğlerbeğlik virilmeye” ve de “varis-i mülk olan şeh-zadelere beğlerbeğlik virilemez”⁸.

Kanuni Sultan Süleyman zamanında beylerbeyleri genellikle sancakbeyleri arasından çıkıyordu⁹. En başarılı beylerbeylerine bunlar arasında rastlanmıştır. Çünkü yalnız idare işlerinde değil, askeri yönetim işlerinde de tecrübe sahibiydiler. Görev mahallerine (mansıb) giden beylerbeyleri maiyetlerindeki kapı halkını İstanbul sarayında gördükleri gibi örgütlemeye çalışırlardı. Beylerbeyinin kapı halkı arasında da ser bevvin, ser zevvakın, ser sarracın, ser cebeciyân, kethüda-i mehteran, müteferrika kethüda-i çavuşan, vb.ne rastlandığına Timar defterlerinde örnekler bulunmaktadır¹⁰. Fakat Kanuni Sultan Süleyman’ın buna ilişkin bir hükmüne göre vezirlerin, beylerbeylerin ve sancakbeylerin hizmetinde ancak tımarlılar bulunabilirdi¹¹. Elbette bir kişinin, masrafını kendisi görmek şartıyla, emrinde kaç kişi bulundurabileceği tespit edilmiş değildi. Peçevi’ye göre örneğin: “Sarı Ali Bey Sigetvara çok zaman mirliva olmuş idi. Yedi sekiz yüz mensubatıyla bin adamdan ziyade adama malik idi.” Peçevi’nin kaydettiği gibi, “Pirsiz Ali Bey Sigetvara Sarı Ali Bey’den sonra olmuş idi... müşarileyh dahi ol asır abruyu idi. Daima yedi sekiz yüz bahadır adam saklardı ve kapusunda gayet namdar ve gayret çeker adamlar var idi”¹².

Beylerbeylerin kendi kapı halkları sayısının tespit edilmemiş olmasına karşın, maaşlı ve tımarlı çavuşların sayıları kesinlikle belirlenmişti. Bunların sayısının artırılmasına ancak sultan izin verebilirdi. 1568’de Budin Beylerbeyi’ne gelen hüküm de böyle olmuştur: “Halia elli nefer defterlü çavuş olup,... otuz nefer çavuş dahi olmak için emr-i şerifim verilmiş-

⁷ Adı geçen eserimiz, s. 10.

⁸ Bkz. Kanunnâme-i âl-i Osman, TOEM ilavesi (İstanbul 1330), s. 14 ve A. Tietze, Mustafa Ali’s Counsel for Sultans of 1581, Wien 1979, c. I., s. 180.

⁹ Bu hususta bilgi edinmek için bkz. K.M. Röhrborn, Untersuchungen zur osmanischen Verwaltungsgeschichte, Berlin-New York, 1973, s. 146-147 ve I. Metin Kunt, The Sultan’s Servants. The Transformation of Ottoman Provincial government, 1550-1650, New York 1983, s. 65-67.

¹⁰ Wien, Bibliothek der ehemaligen Konsularakademie, Krafft’s Katalog (Wien 1842), Nr. 284.

¹¹ Aşir Ef. Kütüphanesi, No. 1004, s. 32.

¹² Peçevi Tarihi, İstanbul 1283, c. I., s. 451 ve 453.

tir"¹³. Bir karşılaştırma yapılabilmesi için kaydedelim ki XVI. yüzyıl ortalarında divan-ı hümayun çavuşlarının sayısı 300 idi¹⁴. Budin Beylerbeyliği'nde çavuşlar XVI. yüzyıl ortalarında 6000 ile 16000 akçelik tımar alıyorlardı.

Budin beylerbeyi de aynı Rumeli beylerbeyi gibi ancak düşük, en fazla 6000 akçelik tımar verebilirdi. Elbette maaşların artırılması (terakki) için yalnız düşük rütbelilere değil, sancakbeyi için de tezkere çıkartabilirdi. Fakat bunun onaylanmak üzere İstanbul'a merkeze gönderilmesi gerekiyordu. Bu sınırlamalara rağmen beylerbeylerinin, haklı veya haksız, mükâfatlar dağıtmaya olanakları açılmıştı. Buna ilişkin olarak Profesör Yaşar Yücel tarafından şimdi yayınlatılan Hürzü'l-Mülük'ün satırlarını nakledeyim: "Mesela bir kimesne hem yarar ve hem sahih sipahi-zade olsa, amma fakir olup, ömri mülazemetle geçer gider, tımar olmak ihtimali yoktur; amma bir mal-dar ecnebi tımara duhul itmek dilese beğlerbeği ve defter kethüdası ve defterdar hallü haline göre zehr-i katilin alurlar, dahi bir fakir sipahi-zadenün beratiyle düzerler koşarlar bir surete koyup ve yahud eli emirlünün biri fevt olsa ismine muvafık bir ecnebi bulurlar, dahi ol emr ile tımara duhul ittirüp, anunla dahi komayup her yıl birer bahane ile terakkiler alıverüp za'im dahi iderler. Beylerbeyilere: Niçün böyle idersiz diseler Ya niçe idelüm? Altı ayde bir vezir-i a'zama bu kadar bin filori göndermek lazımdır"¹⁵.

Demek oluyor ki, beylerbeyleri şu veya bu şekilde daha büyük tımar da verebiliyorlardı, fakat nakit parayla ödenen maaşı tek bir akçe olsun arttıramıyorlardı. Budin beylerbeyinin 1572 yılında gönderdiği emir bu durumu iyi göstermektedir: "İptida Budun'a yeniçeri yazıldıktan ulufeleri beşer akçeden ziyade olmaya deyü ferman olunmuş iken bilfiil yirmi yedi nefer kimesneler altışar akçelu bulunmağın buyurdum ki vardukta minba'd Budun yeniçerilerinin ulufeleri beşten ziyade olmayup külli hizmetleri ve yoldaşlıkları zahir oldukta tımara arz olunup terakki arz olunmaya"¹⁶. Yukardaki metinden de anlaşıldığı gibi, bu derece basit işlerin çözümünde bile sorumluluk beylerbeyinindi, buyruğu altında çalışan görevlilerin değil.

¹³ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme defteri No. 7., s. 865.

¹⁴ Uzunçarşılı, İ.H., Osmanlı Devleti'nin Saray Teşkilâtı, Ankara 1945, s. 411.

¹⁵ Yücel, Yaşar, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Ankara 1988, s. 187.

¹⁶ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri No. 19., s. 226 ve bkz. Gy. Káldy-Nagy, XVI. yüzyılda Osmanlı İmparatorluğu'nda Merkezi Yönetimin Başlıca Sorunları, TAD c. VII. (1973) s. 49-55.

Çeşitli işlerin yürütülmesi için Budin beylerbeyinin emrinde aşağıdaki görevliler bulunuyordu: defterdar, kethüda-i defter, timar defterdarı, mir-i alem, beylerbeyi kethüdası, emin-i defter, kâtib-i divan, tezkereci, mukataacı ve bunların yanında müftü, kadı, naib-i kadı, tabib-i kale-i Budin, mimar-ı kale-i Budin, yeniçeri garnizonu ağaları, askeri idari birimleri. Naib-i kadı, mimar ve tabib dışında, sıraladıklarımız, önemlice görülen işleri birlikte tartışabilmek için, za'ımlerin de katıldıkları beylerbeyi divanında hazır bulunurlardı.

Elbette o zamanlar yaşayanların önem verdikleri şeylerle bugün bizim önem verdiklerimiz arasında çok fark var. Örneğin 1573 yılında, yeniçeri ve ağaların beylerbeyi divanında beylerbeyinin sağ yanında oturup durmaya devam edip edemeyeceklerine karar verilmesi büyük tartışmalara neden olmuştu. Bu önemli sorunda bir karara varılamadığı için sorun divan-ı hümayuna arzedildi. Divan-ı hümayundan ise, tartışmayı bitirmek için, şu emir gönderildi: “İmdi kadimden ila heza olan ne veçle oturup durmuşlar ise girü uslub-ı sabık üzere oturup durmak emr edüp buyurdumki... kimseye emr-i şerifime muhalif iş ettirmeyesin”¹⁷.

Bugün belki önemli gibi görünmeyebilir ama, o zamanlar birinin Mekke'ye hacca gitmek istemesi önemli bir olaydı. Bunun için iznin divan-ı hümayundan istenmesi de olayın önemini kanıtıyor. Budin beylerbeyinin aşağıdaki arzı buna örnektir: “Haliya kale-i Peşte müstahfızlarından yevmi altı akçeye mutasaarrıf olan rafi'-i ruka'-i rukiyyet Üveys bendeleri Kâbe-i şerife —şarrafaha Allah— tavafına hulus-i niyyet ve hüsn-i azimet edüp kale-i merkumede uhdesinde olan hizmet ifası için kendi yerine bedel alıkonmak üzere icazet için... hükm-i hümayun sadaka buyurulmak inayet ricasına hasb-ı hal paye-i serir-i alaya arz olundu”¹⁸. Beylerbeyi İlok Kalesi topçularından birinin meselesine ilişkin olarak da benzer bir arzda bulunmuştu¹⁹.

Demek ki beylerbeyi divanında bu türden olaylar ciddi olarak tartışılmıyordu bile. Zira bu konularda karar alamıyorlardı. Buna karşılık askeri görevlerin defalarca müzakere edilmesi gerekiyordu. Çünkü sınır boyla-

¹⁷ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri No. 22., s. 130.

¹⁸ Wien, Bibliothek der ehemaligen Konsularakademie, Krafft's Katalog, Nr. 137; Almanca tercümesi krş. Georg Jacob, Deutsche Übersetzungen türkischer Urkunden. Heft 1: 15 Schreiben Mustafas, des grossen Paschas von Ofen, Kiel 1919, s. 15-16.

¹⁹ Jacob, Georg, adı geçen eser, s. 13-14, aynı müellif, Urkunden aus Ungarn Türkenzeit in türkischen Text und deutscher Übersetzung, der Islam c. VII (1917), s. 183.

rında barış zamanında bile çarpışmalar sürmekteydi. Düşmanın askeri hazırlıklarına ilişkin olarak elde edilen bilgiler, saldırının geri püskürtülmesi yöntemi yahut barışın sürdürülmesi olanakları ele alınıp inceleniyordu. Timarlıların tartışmalı konuları da divanın yetki çerçevesindeydi. Bütün bunların yanısıra beylerbeyinin vergi ödeyen ahalinin şikâyetlerini de dinlemesi gerekiyordu.

Belirli bir durumda emrindeki on bin - yirmi bin kişiyle savaşa girişip girişmeyeceği konusunda karar vermek beylerbeyinin sorumluluğuna dahildi. Fakat bu kararı ister tek başına almış olsun ister divandakilerin hemfikir olmalarıyla almış olsun, kararın tek sorumlusu beylerbeyi idi ve bunun cezasını başıyla verirdi. Nitekim 1566 yılı yazında Budin Beylerbeyi Arslan, Palota Kalesi'ne (Varpalota), kaleyi zaptetmek için hücum başlatıpta yenilgiye uğrayınca, hatta Vespem ve Tata Kaleleri de düşman eline düşünce, Kanuni Sultan Süleyman, ağustos başında, Arslan'ın başını vurdurmuştu.

Beylerbeylerinin iktidarlarını en fazla zayıflatan olgu görev sürelerinin belirsiz olmasıydı. Budin Beylerbeylerinden birisinin görev süresi, buraya gelmek için yaptığı yolculuk süresinden daha kısa olduğuna mükerreren rastlanmıştır. Aynı kişinin iki üç defa Budin beylerbeyi olduğu da görülmüştür. Toprakları muazzam bir alana yayılmış olan Osmanlı İmparatorluğu'na Şam'dan Buda'ya, Buda'dan Kahire'ye birbiri ardına tayinleri çıkan beylerbeyleri dünya gezginlerine dönüyorlardı. Beylerbeyleri görevlerini ancak aynı şekilde yetiştirildikleri ve aynı ilkelere dayanarak çalışabildikleri için layıkıyla yerine getirebiliyorlardı.

1541 ve 1686 arasında Budin'e tam 99 defa beylerbeyi tayin edildi. Fakat bir kişinin birkaç kez Budin beylerbeyi tayin edildiği de olduğundan, Budin paşalarının sayısı aslında 75 kişi oldu. Budin Beylerbeyliği, imparatorluğun batı ucunda bulunduğu için, Osmanlı Devleti'nin en önemli görevlerinden biriydi. Bu nedenle birçokları Budin beylerbeyi olmak istemiş ve bir kez Buda'ya gelmiş olanlar, yeniden dönmek istemişlerdir.

Budin'de en uzun süreyi, aralıksız on iki yıl olmak üzere, Sokollu Mustafa Paşa doldurmuştur. Budin'e tayinini ve uzun süre görevde kalmasını amcası Vezir-i A'zam Sokollu Mehmet Paşa'ya borçludur. Ailenin şöhretini başlatan Sokollu Mehmet Paşa, 1505 yılında Bosna'nın Sokol köyünde doğmuş, buradan devşirme yoluyla Edirne Sarayı'na getirilmiş ve Mehmet adını sarayda almıştır. Kendisini sonraları buradan İstanbul'a

götürerek önce sarayda küçük oda hizmetine verdiler. Yetenekleri sayesinde, akranları arasında hemen sivrilerek giderek daha yüksek rütbelere erişti: rikabdar, çuhadar ve sonraları silahdar oldu. Daha sonra ise çarşnegir ve kapıcılar kethüdası görevlerine yükseldi. 1546'da kaptan paşa tayin edilmesi üzerine saray hizmetinden ayrıldı. Bundan dört yıl sonra ise Rumeli beylerbeyi oldu ve 1551'de bu rütbede iken, askerlerinin başına geçerek, Macaristan'ın güney bölgesine ve Erdel'e karşı yürüdü, Beçe ve Beçkerek kalelerini ele geçirdi. O zaman Kanuni Sultan Süleyman, mükâfat olarak, Beçkerek kentinin değirmenlerini Sokollu Mehmet Paşa'ya mülk olarak verdi. Bundan birkaç yıl sonra da 1555'te, Düzme Mustafa isyanını bastırıldığı için, gene Beçkerek kenti dolaylarında bulunan Dolna-Elemer adlı köy ile Orlohat, Sölös ve Udvar adlı mezralar Sokollu Mehmet Paşa'nın mülküne geçirildi. Bütün bunlar Çanad sancağının 1567 tarihli tahririnde de kaydedilmiştir²⁰.

Sokollu Mehmet Paşa daha İran seferi sırasında, 1554 yılında vezirliğe yükselmiştir. Bundan birkaç yıl sonra Şehzade Selim'in kızını alan Sokollu Mehmet Paşa, 1562'de üçüncü vezir, 1564'te ikinci vezir ve 1565'te vezir-i a'zam oldu. Sokollu Mehmet Paşa, akrabalarını daha önceden İstanbul'a getirtmişti. İşte bunların arasında yeğenlerinden biri olan Mustafa da bulunuyordu.

Böylece Sokollu Mustafa'nın kariyeri çok daha pürüzsüz gelişmiştir. Hizmet hayatına hemen sarayda başlayan Sokollu Mustafa'nın hayat yolunu amcası daima elinden geldiği ölçüde düzenlemiştir. Biyografisini kaleme alan yazara göre, Sokollu Mustafa 1553 yılının 23 Nisanı'nda Temeşvar'da defter kethüdası olmuş ve altmış bin akçelu zeamet almıştır²¹. Liva-i Temeşvar 1556 tarihli timar defterinde bulunan şu kayıt da yukardakini doğruluyor: "ze'amet benam-i Mustafa kethüda-i defter-i vilayet-i Temeşvar, yekün 60.764 akçe"²². Gene aynı yazara göre "sene-i 967 cemaziül ahirisinin altıncı gününde liva-i Filek taklid olunmuş idi"²³.

Eyalet-i Budin 1552-1559 tarihli timar rużnamçesi'nde bunun gerçekten cemaziülahirin altıncı gününde fakat 967. değil 966. yılda kaydedilmiş olması ilginçtir. Şöyle ki: "Mustafa beğ mirliva-i Filek, an tahvil-i Velican

²⁰ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu-Tahrir No. 365.

²¹ Budapeşte, Macar İlimler Akademisi, Şarkiyat Kütüphanesi No. 0.215: Gencine-i ahlak.

²² Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu-Tahrir No. 298.

²³ Macar İlimler Akademisi, Şarkiyat Ktp. no. 0.215.

beğ mirliwa-i sabık ber mucceb-i ferman-ı hümayun fi evaili safar-i sene-i 966, yekun 250.000 akçe”²⁴. Demek ki Sokollu Mustafa 1558 yılının Kasım ayının ikinci yarısında 250.000 akçe has ile mirliwa-i Filek oldu. Şunu da söylemeliyiz ki Peçevi ve Peçevi’ye atıf yapan İsmail Hakkı Uzunçarşılı aldığı bilgileri karşılaştırarak, Sokollu Mustafa hakkında Filek Kalesi’ni işgal etti diye yazmıştır²⁵. Türkler Filek Kalesi’ni daha 1554’te ele geçirmişlerdi ve Sokollu Mustafa —yukarda da belirttiğimiz gibi— o zaman Temeşvar’da defter kethüdası idi. Biyografi yazarının sonraki yıllara ilişkin verilerini başka kaynaklardan kontrol edemediğimiz için 1566 yılı Ağustos’unun başında Budin Beylerbeyliği’ne tayini çıkıncaya kadar Segedin, Hersek ve Bosna sancakbeyi olduğunu kaydetmekle yetinelim.

Budin beylerbeyleri 1550 yılları başından itibaren Alman imparatoruyla Macarca mektuplaştıkları için, yanlarında daima bir Macar kâtip bulundururlardı. Elbette Budin paşaları, bu kâtiplerin, duydukları haberleri gizlice Macarlara bildirdiklerinden habersiz idiler. Macarlar bu kâtipleri hediyelere boğarlardı. Örneğin Eğri kentinin piskoposu Verançiş, Rüstem Paşa’nın kâtabininin bir çalar cep saati düşlediğini duyduğu vakit kendisininkini hediye olarak göndermişti. Bu kâtabininin asıl adı Scherer Mark idi; fakat Müslümanlığı kabul ederek, Hidayet adını almış, Rüstem Paşa’nın kızıyla evlenmiş ve sonraları ağa rütbesini almıştı. Hidayet’in gizlice verdiği haberler özellikle 1560 yılının kışında, Rüstem Paşa, yeniçeri birliklerinin süratle ve dinlenmiş olarak hücum mahalline nakledilebilmeleri için, 90 araba yaptırdığı vakit değer kazandı. Önceleri Rüstem Paşa, bu amaçla kullanmak için, yakındaki köylerden arabalar sipariş eder, böylelikle de herkes ne olacağını peşinen bilirdi. Hidayet Ağa, 1562’de bir çatışma sırasında Türklerle birlikte Macarlara esir düşüpte serbest bırakılınca, Macarlara daha da minnettar oldu.

Arslan Paşa’nın kâtabi —Macar adı János olan— Yahya çocukken Türk esaretine düşmüştü. Bu nedenle hem Türkçe hem de Macarca’yı iyi biliyordu. Yahya 1566 yılının 1 Nisanı’nda yazdığı mektubunda Komaran (Kamárom) Kalesi komutanına, sultanın 15 Nisan’da İstanbul’dan hareket edeceğini bildirdi. “İmparator (Sultan) üç orduyla geliyor, biri kendisinin, diğeri oğlu Sultan Selim’in, üçüncüsü ise Sultan Selim’in oğlu Sultan Murad’ın. Fakat İstolni Belgrad (sancak) Beyi’ne anlatırken paşadan duyduğuma göre, Sultan, oğlu Sultan Selim’e kızmış, Selim çok korkuyormuş

²⁴ Wien, Bibl. der ehemaligen Konsularakademie, Krafft’s Katalog Nr. 284.

²⁵ Uzunçarşılı, İ.H., Osmanlı Tarihi, c. III/1., Ankara 1951, s. 53.

babasından öldürtür diye, onun için denizden geçerek gelmek istemiyor-muş... sonra.... imparator (Sultan) önce Sigetvar Kalesi'ni işgal edecek²⁶. Kâtip Yahya hareket tarihinde ancak 2 hafta yanıldı, zira sultan gerçekten de 29 Nisan'da seferi başlattı ve gerçekten de Sigetvar Kalesi'ni hedef gösterdi²⁷.

Budin Beylerbeyi Sokollu Mustafa'nında Macarca bilen kâtibi Mehmet Çelebi, önceleri Estergon'da esarete bulunmuştu. Alman İmparatoru-na, arşidükle ve diğerlerine Viyana'ya Macarca olarak yazılanlardan 129 adet mektubu kalmıştır. Mustafa Paşa bunlardan ilk mektubu 1 Kasım 1566'da sonuncusunu ise 18 Eylül 1578'de yazdırmıştı. Sadece ilk mektubu "Ben Mustafa Paşa..." diye başlamıştı, zira burada kralların çoğul kullandıklarını pek kısa zamanda öğrendi ve sonraki mektuplarına "Biz Mustafa Paşa..." diye başladı. Mektuplarında barışçı bir insan olarak görünüyordu ve gerçekten de burada huzur içinde yaşamak istediği satırlarından anlaşılıyordu. Nitekim mektuplarının birinde 1569 yılında soğuk bir Ocak gecesi, Tata Kalesi askerlerinin gizlice Budin'e gelerek muhafızları öldürdüklerinden ve iki bin koyunu sürüp götürdüklerinden yakınır. Hemen ertesi gün ise Eski Budin'e gene iki bin beş yüz koyun kaçırılmıştı²⁸. Bütün bunlar Alman İmparatoru'nun elçisi tam Buda'ya gelmişken olmuştu; Mustafa paşa zararın telafi edilmesini istediye de çoğu kez olduğu gibi bu da sonuçsuz kalmıştı.

Budin Beylerbeyi Mustafa 1574 yılında vezirliğe yükseldi. Sultan'ın buna ilişkin olarak 18 Ağustos tarihli hükmünde şöyle yazılıdır: "Girü kemakan Budin vilayetinin hıfz ve hirasetinde olmak üzere on iki kerre yüz bin akçe haslar ile vüzera-i ali miktarlarımdan olmak emr edüp.... buyurdum ki: bu babda ihsan olunan hükm-i hümayunum tebliğ ettikte vüzerat ile kemakan ol canibin hıfz ve hirasetinde olup kadimden memur olduğun eğer mahlul tumarlar tevcihidir ve eğer hisar müstahfizları ve kethüdalar beratı ve gayridir kemakan tevhez ve tevcih edüp bilcümle ol canibin umurunun hall ve akdi senün rey-i isabet karinina tefviz olun-

²⁶ Takáts, Ş. — Eckhart, F. — Szekfü, Gy., A budai basák magyar nyelvé levelezése, c.I. 1553-1589 (Budin paşalarının Macarca muhaberatı c. I. 1553-1589), Budapest 1915, s. 20-21.

²⁷ Bu hususta fazla bilgi için bkz. Gy. Káldy-Nagy, Selaniki als Augenzeuge des Szigetvárer FELDZUGES (1566, Wiener Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes, c. 76 (1986), s. 171-77.

²⁸ Takáts, A., Vezir Sokolli Musztafa Pascha, Ungarische Rundschau c. IV. (München-Leipzig 1915), s. 806.

muştur”²⁹. Mustafa Paşa vezir olduktan sonra Budin Beylerbeyliği'nin işle-riyle çok daha büyük bir enerjiyle meşgul olmaya başladı ve var olan dertlerden, 1574 yılı 7 Eylülünde Beç Sarayı'na yazdığı bir mektupta, şöyle şikâyet etti: “Nagy Kallo Kalesi'ni (Macarlar) kuralıberi, eskiden sultana vergi verirken şimdi hiçbirşey ödemeyen yüzden fazla köy var. Aynı şekilde Tata ve Vesprem Kalelerinin (1566'da Macarlar tarafından) ele geçirilmesinden beri İstolni Belgrad sancağında, eskiden her türlü ödeme ve hizmet yükümlülüklerini yerine getirirken, şimdi semtimize bile kimsenin uğramadığı 150 adet köy var. Aynı nedenlerle tımarlılar Estergon sancağında da yaşayamaz oldular”³⁰.

Her yerde olduğu gibi sınır boyundaki uçlarda da çok defa savaşlar çıkıyordu. Fakat Mustafa Paşa, buna birinci planda Macarların neden olduğunu düşündüğü için, 1575 Aralık'ında Alman İmparatoruna şöyle yazmıştı: Uçlarda Macar komutanlar oldukça buralarda barış olmayacak “ama eğer onların yerini Alman komutanlar ve Almanlar olsa öyle sanırım ki her iki taraf da huzura kavuşacak ve barış sürekli olacaktır”³¹. Ne varki uçlarda Macar komutanlar kaldılar ve paşanın başına dert olmaya devam ettiler. 1577 yılında Mustafa Paşa artık doğrudan Beç Sarayı'na başvurarak, Tata, Komaran, Yanık (Györ) ve Palota kaleleri askerlerinin hiç değilse kendisinin Erd Köyü yanındaki çiftliğini yağma etmelerine, kendi hayvanlarını sürükleyip götürmelerine engel olunmasını istiyordu³². Ertesi yıl ise imparator II. Rudolf'a, Macar uçlarında askerlerin sürekli olarak rahatsız etmeleri nedeniyle, Budin yörelerinde artık hayvan beslenemediği bir yana, insanların yakacak odun taşımak için bile dışarı çıkmaya cesaret edemediklerinden yakınıyordu³³.

Tabii bu şikâyeti kelime kelime, yani beylerbeyinin askerleriyle birlikte Budin Kalesi'nden kıpırdıyamadığı şeklinde anlamamak gerek. Türk askerleri de uçlardaki savaşlardan hoşlanıyorlardı, çünkü onlar da ele ganimet geçirmekten, ya da fidye almak için —zamanın adetine göre— esir düşürmekten memnun kalıyorlardı. Ayrıca tımar ruznamçelerinde de birçok kez, bir tımarlının terakki aldığı zira kahramanca savaşmış olduğuna ilişkin kayıtlara rastlanmaktadır (küffar muharebesinde yoldaşlık edüp...).

²⁹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri No. 26., s. 97.

³⁰ Takáts, Ş. — Eckhart, F. — Szekefü, Gy., adı geçen eser, s. 68-69.

³¹ Aynı yerde, s. 80-81.

³² Aynı yerde, s. 133.

³³ Aynı yerde, s. 149-150.

Fakat Mustafa Paşa ihtilaflara neden olacak düşmanlıklardan kabil olduğu kadar kaçınıyor, emrindekilere de çatışmaları şiddetlendirmelerine izin vermiyordu. 1576 yılında barışın korunması uğrunda Sigetvar sancakbeyini bile görevinden almıştı. Zira durmadan çatışma çıkarması ve aksiliği nedeniyle çok şikâyete konu oluyordu. Bunu Alman İmparatoru Maksimilyan'a bildirirken Sigetvar sancakbeyi hakkında şöyle yazmıştı: "Boynunda zincir, ayağında pranga yok ama gayet ciddi bir gözaltında bulunduruluyor"³⁴. Mustafa Paşa, 1567'de Beç Sarayı'na da yazmış olduğu gibi, Sultanı kızdıracak birşey yapmak istemiyordu: "Ben de başımdan korkarım, koca Sultan, Arslan Paşa'yı ne kadar hiçten bir sebeple öldürttü, elbette ben de korkarım ondan"³⁵.

Ne varki Mustafa Paşa, barışın korunması ve Budin Beylerbeyliği işlerini İstanbul'dan ciddi bir ithama uğramadan yürütmek için sarfettiği bütün çabalara rağmen, amcasına karşı düzenlenen entrikaların kendisine de ulaşmasından kurtulamadı. Sokollu Mehmet uzun süren vezir-i azamlık yıllarınca birçoklarının hasetini ve husumetini kazanmıştı ve şimdi düşmanları elele vererek, iktidarını kabil olduğu kadar dar bir çerçeveye sokma çabasına girişmişlerdi. Baş düşmanlarından biri olan defterdar Kara Üveys, önceleri sultana yalnızca mali işler hakkında dolaysız olarak rapor verirken, sonraları vezir'i azamın yetkisine giren memuriyet tayinlerini de kendisi sunmaya başladı. Daha sonraları ise beylerbeyi ve sancak beyi tayinlerinin vezir'i azam yerine Şeyh-ül-İslam Kadı-zade tarafından teklif edilmesi adetini getirdiler. Bu durumu Peçevi şöyle yorumlar: Eskiden işlerin çözümünün ancak tek bir kapısı vardı, şimdi birçok kapı birden açıldı ve böylece işler de çatallaşmaya başladı³⁶.

Ne varki vezir'i azamı yerinden etmeye ya da şahsına karşı saldırıya geçmeye cesaret edemediler, fakat durumunu zayıflatmak için, 1576'da en güvenilir adamı olan Feridun Bey'i görevinden aldılar.

Feridun Bey'in adı o sıralarda Macaristan'da da tanınıyordu. Erdel Hakimi İstvan Bathori'nin İstanbul'daki güvenilir adamı Ahmet Çavuş, kendisine muntazaman bilgi verirdi. 1573 yılının 16 Ekimi'nde Ahmet Çavuş İstvan Bathori'ye şöyle yazmıştı: Feridun Ağa'yı vezir-i azam o kadar seviyor ki, eğer bir şeyi yapmak istemezse asla zorlanmıyor ya da eğer bir şeyin değişmesini isterse bu mutlaka yerine getiriliyor. Hatta sultanın oğlu

³⁴ Aynı yerde, s. 103.

³⁵ Aynı yerde, s. 29.

³⁶ Peçevi Tarihi, c. 2., s. 7.

bile hediyelerle gönlünü alıyor. Şimdi Bathori de bir ricayı yerine getirsin lütfen: Kendisine güzel, dört atlı bir payton göndersinler³⁷. Aynı gün Feridun Bey de İstvan Bathori'ye bizzat yazdığı mektubunda —zamanın çevirisine göre— paytonu şu sözlerle rica etmişti: “Şahsen senin de bindiğin araba gibisini gönder bana, atları güzel olsun. Eğer bana bir emrin varsa, iyi beygir ya da başka bir şey istersen, göndermeye hazırım. Şimdilik başka bir isteğim yok, şimdi yalnızca atlarla birlikte arabayı gönder”³⁸.

Feridun Bey'in yerinden edilmesinden iki yıl sonra sıra vezir'i azamın yeğeni Sokollu Mustafa'ya geldi. Kabahatlerinden birinin, III. Murad'ın ablası olan ve 1578 yılının 21 Eylülünde vefat eden Piyale Paşa'nın dul eşini zevce olarak kabul etmemesi olduğu öne sürüldü.

1578'de Buda'da deprem oldu ve düşen bir yıldırım barut kulesini de patlattı. Meydana gelen muazzam hasarı birkaç ay sonra Mustafa Paşa'nın suçu olarak gösterdiler. Alman imparatorunun İstanbul Elçisi Sizendorf Joachim'in raporuna göre o zaman Sultan, Şeyh-ül İslamdan şöyle sormuş: “Allah, Buda'yı mahvederek ağır bir şekilde cezalandırdığı halde, efendisine yanlış bilgi veren kişinin hak ettiği nedir? Sultanın ablasının elini reddeden sefil kulun cezası ne olur? Şeyh-ül-İslam: ölüm diye cevap vermiş”³⁹. İktidarı bir takım sınırlar içine alınmış olan vezir'i azam da, Sultan'ın emri üzerine, 1578 yılının Eylül sonunda Budin'de, yeğenin öldürülmesini engelleyemedi.

Sokollu Mustafa, muazzam geliriyle Macaristan'da birçok şey satın almış ve inşa ettirmişti. Ve buradaki taşınmaz mallarından gayet büyük bir vakıf da kurmuştu. Vakıfname Mustafa Paşa'nın ölümünden az önce hazırlanmış olmalı, metinde atıf yapılan mülkname'yi (“Sultan Murad... temlik ve inam ettikleri köyleri”) 1578 yılının Mart ayının 10 ve 19'u arasında almış olmasından bu sonuç çıkıyor⁴⁰.

Vakıfname halen Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'ndedir, numarası da D. 7000'dir. Belgenin kenarları bazı yerlerinden yırtılmış ve aşınmış olmasına ve bu nedenle okunmasının zorlaşmasına rağmen bir Budin beylerbe-

³⁷ Szalay, L., Erdély és a Porta 1567-1578 (Erdel ve Asitane 1567-1578), Pest 1862, s.109-111

³⁸ Szalay, L., adı geçen eser, s. 111-12.

³⁹ Takáts, A., Vezir Sokolli Musztafa Pascha, Ungarische Rundschau, c. IV., s. 811.

⁴⁰ Bkz. Gy. Káldy-Nagy, A gyulai szandzsák 1567. és 1579. évi össeirása (Gyula sancağı 1567 ve 1579 tarihli tahrir defterleri), Békéscsaba 1982, s. 395.

yinin parasını nerelere yatırdığının, mülküne ne tür taşınmaz mallar geçtiğinin araştırılmasına değerli bir kaynaktır.

Beylerbeyi Mustafa, cami ve mescitler inşaatına çok para harcamıştı. Budin'de bir cami ve iki mescit, Peşte'de bir cami, İstolni Belgrad'da bir cami ve bir mescit, Ösek'te bir cami, Filek'te, Földvar'da ve Sirem sancağında Nemçe kasabasında birer cami inşa ettirdi. "Budin varoşunda nehr-i Tuna kenarında on iki hüceratı ve bir dershaneyi müstemil bir medrese-i latif el-bina ve kale-i Peşte dahilinde sekiz hüceratı bir dershaneyi ve müderris sekenisi için tayin buyut-i müteaddideyi müstemil bir medrese bina eyledi."

Mustafa Paşa'ya ebediyen mülkiyetinde kalmak üzere dört köy, Püspökladány, Köröspeterd, Nagyradvány ve Bikaç köyleri verilmişti. Püspökladány ve Köröspeterd köylerini II. Sultan Selim hediye etmişti. Solnok sancağında 1580'de ve 1590'da bunlar artık Mustafa Paşa vakfı olarak kaydedilmişti. Tahrir defterindeki verilere göre 1580'de Püspökladány köyünde 128 aile yaşıyordu ve bunlar yılda 3280 akçe ödüyorlardı. Köröspeterd Köyü'nde ise 28 aile yaşıyordu ve her yıl ödemeleri gereken tutar bin akçe idi. Bu iki köyün hasılatı olan 4280 akçeyi Mustafa Paşa Budin'de inşa ettirdiği medresenin giderlerine ayırarak müderrisin günde 50 akçe, öğrencilerin her birinin ise günde 2 akçe, kapıcının da günde 5 akçe almasını buyurdu. Ne varki bu iki köyün hasılatını muharrir o kadar düşük ölçüde tespit etmişti ki, Budin medresesinin yukarda sıralanan masraflarının dörtte birini bile karşılamıyordu. Zira yalnızca müderrisin yıllık maaşı 18.250 akçe tutuyordu.

Diğer iki köyü Nagyradvány ve Bikaç köylerini Mustafa Paşa'ya 1576 yılında Kristof Báthori vermişti. Fakat Mustafa Paşa köylerin kabulüne izin vermesi için III. Sultan Murad'a başvurmak zorunda kalmıştı. Bu nedendir ki netice itibariyle bu köyler sultanın hediyesi olmuş ve 1578 yılı Mart ayının 10-19'u arasında hazırlanan mülknameden sonra ancak beylerbeyi köyleri gerçekten alabilmişti. 1579 yılında Gyula sancağında artık her iki köy de Paşa'nın vakfı olarak kaydedilmiştir. Kayıtlara göre Nagyradvány Köyü'nün 37 hanesi yılda 5050 akçe, Bikaç Köyü'nün 39 hanesi ise 5120 akçe ödemekle yükümlüydüler. Bu iki köyün hasılatını ise Mustafa Paşa Peşte'de inşa ettirdiği medresenin giderlerine ayırarak, bundan müderrise günde 30 akçe, 7 tane öğrencinin her birine günde 5 akçe ve kapıcıya günde 5 akçe verilmesini emretti. Bu giderlerin tutarı yılda 25.550 akçeyi buluyordu. Fakat tedbirli davranan beylerbeyi, zamanla

köylerin başına bir felaket gelmesi halinde bu masrafların diğer taşınmaz mallarının gelirinden ödenmesini kaydettirdi.

Mustafa Paşa'nın ülke topraklarının hemen her köşesinde taşınmaz mülkleri bulunuyordu. Buda'da iki tane, Peşte'de, Vác'ta, Földvár'da, Pakşa'da, Tolna'da, Sigetvar'da, Mohaç'ta, Ösek'te, Vukovar'da ve Tovarnik'te birer tane kervansaray inşa ettirmişti. Bu kervansarayların her birine de 8-10 bin akçe sermaye bağışta bulunmuştu. Hemen her kervansaray binasında veya yanı başında 8-10 dükkan kurdurmuş ve bunların her birine de sermaye ayırmıştı. En fazla dükkanı Budin'de olup sayıları 50'yi buluyordu. Tolna'da 35 ve adı geçen diğer yerlerde toplam daha 70 dükkanı vardı.

Budin'de yaptırdığı beş hamamdan başka Peşte, Estergon, Novigrad, Siçen, Hatvan, Segedin, Mohaç, Sigetvar, Tolna, Şimontorna ve Koppan'da da birer hamam inşa ettirmişti. Bunlar arasında en tanınmış Budin'de Gürz Elyas Tepesi (Gellerhegy) eteğinde, Tuna boyunda yapılmış olan sıcak sulu hamam olup, bugün de Rudaş ılıcasının bir kısmı olarak kullanılmaktadır. 1587 yılında Buda'ya gelmiş olan R. Lubenau bu ılıca hakkında şöyle yazar: "Bu hamam, Türk usulüyle, salt oyma taşlardan eşsiz bir güzellikte yapılmış. İstenilen derinliğe kadar inilebilmesi için havuzunda basamaklar var; isteyen yüzebiliyor da. Havuzun etrafında aynı biçimde yapılmış ayrı ayrı birkaç küçük havuz var; isteyen buralarda tek başına yıkanabiliyor ve içerde birinin yıkandığını göstermek üzere kapısına mavi bir havlu asılıyor. Kentte daha birçok hamam var, fakat hiçbirinin inşaatı bununki gibi masraflı değil." Mustafa Paşa hamamların işletilmesi için de sermaye ayırmıştı.

Ülkenin çeşitli yörelerinde, İpoy, Zagyva, Körös, Şarviz ve Kapoş sularında Mustafa Paşa'nın 33 değirmeni işliyordu. Bunların büyük kısmını hazineden satın almıştı. Gyula Kalesi'nin eski başkomutanı Laszlo Kerecseni'nin Bekeş kentinde ve Vari Köyü'nde bulunan beş değirmeni de bu suretle Mustafa Paşa'nın mülküne geçmişti; Mustafa Paşa gene bu yörede hazineden aldığı büyük bir çayırdan yılda yüz araba ot toplatıyordu.

Mustafa Paşa, Tolna kentinde, vergi tahsildarı Miháy Rác'tan birçok ev satın almıştı. Filek'te de mescidin yanında bir evi vardı. Budin'de o kadar çok evi vardı ki, sayılarını kendisi bile belki bilmiyordu. Mustafa Paşa, ancak beş defa, tespit edilen yerde ancak tek bir evi olduğu hallerde, vakıfnamede evleri ayrı ayrı sıralamıştır; on iki defasında ise bir defada birçok ev hakkında talimatta bulunur. Örneğin şu şekilde: "Bir kenarı Tuna

ile üç kenarı ise büyük yolla sınırlı, ikamet ettiğim evlerim...” Bu sıralamada yalnızca Büyük Cami civarında olan evlerinin sayısının 35 olduğunu söylemiştir. Fakat belki de bu sayı evlere değil, evlerde bulunan dairelere ilişkindi.

Yukarda sıraladıklarımız Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın epey servet biriktirdiğini de gösteriyor. Belki de amcası vezir'i azam Sokollu Mehmet bu bakımdan da kendisine örnek olmuştu. Zira Sokollu Mehmet, Kanuni Sultan Süleyman'dan mülk olarak, Macaristan'da Temeşvar civarında on bir köy, beş mezra ve bir kent (Beçkerek) almıştı⁴¹. Vezir-i azam'ın kudretini ve zenginliğini kıskananlar çoktu. Alıntı yaptığımız Hirzül-Müluk isimli yapıtın müellifi de sitem eder bir dille şöyle yazmıştı: “Vezir-i azam Mehemed Paşa hazretleri kullarına... merhum Padişah hazretleri yüz pare mikdarı karyeler ve mezra'alar ve müstakil kasabalar ve iskeleler ve niçe mahsul virür yirler temlik buyurmuşlardır. Bu mikdar karye ve mesra'a temlik olunmağa sebep nedir? Bir-ikisi kifayet itmez mi?”⁴². Ne varki hesap soran bu sert satırlardan sonra da, vezir-i azam Mehmet Paşa'nın Sigetvar'da Kanuni Sultan Süleyman'ın ölümü sırasında Osmanlı İmparatorluğu uğrunda yaptıkları unutulamaz⁴³.

Budin Beylerbeyi Mustafa Paşa'nın insan olarak da meziyetlere sahip olduğunu belirtelim. Zira bir yandan camiler inşa ettiren dini bütün bir Müslüman iken, başkalarının dini inançlarına da saygı göstermeyi ihmal etmemişti. Mustafa Paşa, Buda Kalesi'ndeki Protestan kilisesine dokunmakla kalmamış, 1573 yılında Kaşşa kentinden kiliseye papazlar da getirtmişti⁴⁴. Çiftliğinde çalıştırdığı reyalara da —bizzat kendisinin yazmış olduğu gibi— eğitimleri için birkaç kez Hıristiyan papazlar göndermesi, insanlığını ve kültür seviyesini gösterir⁴⁵. Mustafa Paşa yaşamı boyunca kültüre duyduğu ihtiyacı herhalde İstanbul Sarayı'nda yetiştigi sıralarda kazanmış olmalıdır.

⁴¹ Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Tapu-Tahrir No. 365.

⁴² Yücel, Yaşar, Osmanlı Devlet Teşkilâtına Dair Kaynaklar, Ankara 1988, s. 177.

⁴³ Yücel, Yaşar, Muhteşem Türk Kanuni ile 46 yıl, Ankara, 1987, s. 100.

⁴⁴ Takáts, Ş. — Eckhart, F. — Szeckfü, Gy., adı geçen eser, s. 63 ve 65.

⁴⁵ Aynı yerde, s. 62-63.

